ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, KULTURU I KNJIŽEVNO PREVOĐENJE

Future Insights
No. 2 - Year 9
06/2019 - PUB.2

Hans Günther, University of Bielefeld, Germany

Do kraja povijesti i natrag: Rad poslije apokalipse u stvaralaštvu Andreja Platonova

Abstract: To the End of History and Back Again: Labor After the Apocalypse in the Works of Andrei Platonov

In the center of our attention is the postapocalyptic situation in Andrei Platonov´s novel Chevengur, which is characterized by the absence of labor. This fact does not give evidence of the paradise for which the chiliasts strove but turns out to be one of the main reasons of its self-destruction. The author´s argumentation is built on the confrontation of the beginning and the end of the novel. In both cases, labor is represented in an unusually strange way. But in fact, there is a principal difference between these two representations of labor. In the first case, we are dealing with the rising line of the transition from peasant's craft to proletarian labor, whereas the development of the "economy" of Chevengur is shown as a process of decline.

Keywords: post/apocalyptic, chiliasm, labor

I poslije uništenog vrta revolucije,
na njegovim poljanama posadili su gustu samoniklu travu,
kako bi nahranili sve bez agonije rada… (Platonov, Čevengur)

U literaturi o romanu Čevengur (1926. – 1928.) nerijetko se spominju dva termina – apokalipsa i hilijazam (ili milenarizam). Apokalipsa je općenitiji termin koji označava eshatološku predodžbu kraja svijeta i čiji temeljni predložak pronalazimo u Otkrivenju apostola Ivana. Koncept hilijazma obuhvaća povijesne pokrete koji, oslanjajući se na predodžbe apokalipse, teže k tisućljetnom kraljevstvu na zemlji. Za razliku od hilijazma, apokalipsa se odvija bez čovjekovog upletanja. Kao

što primjećuje Sergej Bulgakov, „eshatologija" je „potpuna suprotnost hilijazmu, ona nikada ne može postati povijesni cilj i ostaje izvan ljudskog dosega" (Bulgakov 221). Kod hilijazma najčešće je prisutan element društvenog protesta protiv nepravednosti, siromaštva, potlačivanja itd., koji se izražava u kvazireligijskim oblicima (Cohn). Hilijazam je ustanak protiv povijesti![1] Radi toga, boljševik Čepurnyj u Čevenguru „nije mogao podnijeti tajne vremena" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 318). U hilijazmu se isprepleću povijesna i izvanpovijesna koncepcija vremena, budući da jedna pretpostavlja ljudsko djelovanje, a druga se oslanja na metapovijesno nadahnuće (Talmom 130).

Apokaliptično promišljanje rađa se na osnovi preispitivanja nedostatka koji je opasan za život, kojem se suprotstavlja nada u buduću ispunjenost (Vondung, Die Apokalypse in Deutschland 65-76). Ono je zasnovano na trijadi: nedostatak – kriza (Sudnji dan) – ispunjenost (izbavljenje) (Nagel 59). Apokaliptik živi u iščekivanju suda, „jer je (određeno) vrijeme blizu!" (Otkrivenje 1,3).[2] Apokaliptička „matrica", zajednička svim religijama, dramatično opisuje kraj starog svijeta i njegovo novo rođenje (Trimondi 11). Napeto iščekivanje kraja svijeta dostiže svoj vrhunac u točki prividnog raskida s poviješću (Vondung, Die Apokalypse in Deutschland 76). Hilijastički pokreti kroz povijest odlikuju se „dijalektikom atentizma i aktivizma" (List 54). Faze kvijetizma zamjenjuju faze uspona apokaliptičkog uzbuđenja i intenzivne aktivnosti. Budući da u temeljima hilijazma leži radikalni dualizam, hilijasti su uvjereni da njihove aktivnosti neophodno podrazumijevaju i bespoštedno nasilje, tj. uništenje starog „nečistog" svijeta (Vondung, „Der Preis des Paradieses" 277).

Posebnost romana Čevengur proizlazi iz činjenice da je u središtu pažnje postapokaliptično stanje. Umjesto Carstva Božjeg na zemlji, nakon Sudnjeg dana započinje proces raspadanja grada i razočaranje. „Neuspjeli" kraj svijeta vodi prema povratku u povijest, iz koje su se hilijasti nastojali izbaviti. Pri kraju romana nastupa stvarna smrt Čevengura u liku nepoznatih „jahača apokalipse" – po svemu sudeći, odreda Crvene armije. Ovo zbivanje rezultira kretnjom po krugu, koja simbolizira povratak Saše Dvanova ocu, tj. početku zbivanja. Nema sumnje da su povijesni modeli Čevengura postojali u srednjevjekovnim hilijastičkim pokretima Zapadne Europe. Varšavskij je postavio tezu da je Čevengur „ruski Münster" (Varšavskij 201), imajući u vidu zbivanja iz 1534. i 1535. g. u gradu u njemačkoj pokrajini Vestfaliji, gdje su na vlast došli anabaptisti (Brendler; Rammstedt). Između Münstera tog perioda i Čevengura ima mnogo sličnosti: u Münsteru progone „bezbožnike", a u Čevenguru uspostavljaju Posljednji sud protiv buržoazije, budući da smatraju da socijalizam mora

„nastati iz čistih, sirotinjskih ruku, a kulaci će poginuti u borbi" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 128). U Münsteru, kao i u Čevenguru, „nečistima" oduzimaju domove i imovinu.[3] Slično kao što anabaptisti pozivaju pripadnike sekti iz susjednih krajeva da dođu živjeti u „Novi Jeruzalem", u grad Čevengur dolaze razni „drugi" i „siročad". Kraj anabaptista i čevengurskih komunista također je sličan – oba grada zauzimaju strane vojske. Kako je Platonov mogao znati za zbivanja u Münsteru? Smatramo da se mogao osloniti na informacije iz ruskog prijevoda knjige Karla Kautskog Prethodnici novog socijalizma (Kautskij, Predšestvenniki novejšego socializma (1918.). U poglavlju „Novi Jeruzalem" detaljno su opisani događaji u Münsteru od 1534. do 1535. godine. U predgovoru ruskom izdanju, autor obraća pozornost na paralele između religioznih sekti Rusije s početka 20. stoljeća i hilijastičkih pokreta u Zapadnoj Europi tijekom Srednjeg vijeka, do same reformacije.

Za razliku od romana Čevengur, u Iskopu (1930.) prevladava staljinistički diskurs epohe kolektivizacije, dakako, u Platonovljevu tumačenju. Štoviše, roman je izgrađen na skrivenom apokaliptičnom sižeu s pripadajućim aluzijama i motivima Posljednjeg suda, smrti, tame itd. (Kasatkina). Prisutne su sve tri faze vezane uz procese hilijastičkog tipa – iščekivanje, „ostvarenje" i razočaranje. Fraza vezana uz glavnog junaka Voščeva, koji po gradu hoda „kao da čeka da svijet postane općepoznat" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 419), ukazuje na to da „apokalipsa" znači „otkrivenje".[4] Ključnu ulogu u tekstu igra žeđ za pronalaskom smisla života i nadolazeće istine (Gjunter, „Toska po voploščeniju istiny..."). U manjoj mjeri nego u Čevenguru u Iskopu je riječ o kraju povijesti. Istina, Voščev iščekuje rezoluciju „o prekidu vječnosti vremena, o iskupljenju tjeskobnog života" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 471). Njega muči pomisao da zvijer osjeća intiman smisao života, „a on ne prodire kroz vrata budućnosti: možda se tamo doista nešto nalazi" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 519). Prijelaz u „nevidljivu" budućnost popraćen je brojnim apokaliptičnim motivima – zatamnjenjem sunca, „noć prekriva cijelo selo" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 495), pada snijeg i pokriva selo poput bijelog plašta, itd. U tom kontekstu, zima u Iskopu izravan je nastavak čevengurskog ljeta. Kao u Čevenguru, nova era otvara se bespoštednim nasiljem u vidu Posljednjeg suda nad kulacima, njihovim izgonom „u daleke krajeve", „likvidacijom kulaka kao klase". Slično Čevenguru, gdje „druge" pozivaju u grad, nakon protjerivanja kulaka, u kolhoz dolaze „stranci" u iščekivanju „kolhoznog blaga" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 500). Čini se da su se u

Iskopu konačno zauvijek „naselili" lutalice koji su lutali po Čevenguru. No nakon početka nove ere ne osjeća se ni radost, ni ispunjenost. U plesu kolhoznika pod tužnom mjesečinom čuju se „žalosna sreća i pjev izgubljenog čovjeka" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 511). Smrt djevojke Nastje i smrt djeteta u Čevenguru dokazi su „neuspjele" apokalipse. Ispada da je Sve-proleterski dom čovjeka budućnosti iluzija, a ne simbol Novog Jeruzalema (Dužina 130-32).

Središnji interes ovog rada jest čevengurska postapokalipsa, tj. zbivanja koja se odvijaju nakon velikog loma. U Čevenguru, kao i u povijesnim hilijastičkim pokretima, postoji jasna razlika između iščekivanja kraja povijesti i „nastupanja" tog kraja. Čevengurski boljševici potpuno su uvjereni u to da će nakon likvidacije buržoaskih elemenata nastupiti „prvi dan" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 254-55) tisućljetnog Kristovog carstva „jer ničega drugog nema" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 243). Jamstvo nove ere jest sunce: „Sunce se već uzdiglo i u Čevenguru je, po svoj prilici, od jutra nastupio komunizam" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 259). No sa suncem, koje je jedini radnik u gradu, povezan je i protok vremena. U romanu su prisutni razni kozmički pokazatelji koji predviđaju kraj Čevengura. Sunce, svjetlilo „komunizma, topline i drugarstva" zamjenjuje mjesec, „svjetlilo usamljenih, svjetlilo skitnica koji lutaju uzalud" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 324). Vrijeme je „beznadno krenulo suprotno životu" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 299) i nakon čevengurskog ljeta očekuju se jesenje kiše i hladnoća zime. O protoku vremena govore i riječi „dan" i „večer", koje se koriste u odnosu na povijest revolucije. Saša Dvanov primjećuje da „večer prolazi u cijeloj povijesti" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 319). Sve upućuje na to da se kretanje vremena nije završilo i da se povijest nastavlja protiv svih očekivanja. No osim neumoljivog kretanja vremena, postoje i drugi znakovi koji upućuju na to da događanja u Čevenguru ne odgovaraju predodžbama o drugom Kristovu dolasku, koji se izriče u Otkrivenju. Na duboko razočaranje Čevenguraca, smrt i bolest nisu nestali u Carstvu Božjem. Kopenkin smatra da komunizma nema jer je „žena tek rodila dijete, a ono je već umrlo" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 304). Srednjovjekovni taborićani[5] bili su primjerice uvjereni da djeca rođena nakon Drugoga Kristova dolaska ne umiru.[6] Unatoč činjenici da bol ne postoji, muka bolesnog Jakova Tityča ne prestaje, pa mora živjeti sam sa žoharom. Nitko mu nije u stanju pružiti pomoć i on je sam ispunjen fatalizmom: „Ne može se ovdje ničime smiriti … čekaj nešto" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 333).

Upravo je uz Jakova Tityča vezana karakterna crta čevengurske postapokalipse – nerad.[7] Može se pretpostaviti da je za hilijaste svih oblika ideja raja povezana ne samo s oslobođenjem od bolesti i smrti, već i oslobođenjem od rada, koji se smatrao izvorom patnje.[8] Žitelji grada tvrdoglavo su uvjereni da je moguće „sve prehraniti bez agonije rada" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 357). Nakon „prvog dana" nove ere glavna aktivnost Čevenguraca postaje destrukcija. Zadovoljni su Posljednjim sudom nad buržoaskim elementima, koje ili ubijaju, ili progone iz grada. Radu je dana „posebna interpretacija, pri čemu je rad za sva vremena proglašen reliktom pohlepe i izrabljivačke životinjske grabežljivosti, zato što rad doprinosi nastanku imovine, a imovina je ugnjetavanje" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 214). Budući da Čevengurci sve nade polažu u snagu sunca, nema potrebe da i sami rade. Uvjereni su da priroda daje ljudima „mnogo hrane, bez potrebe za radom i iskorištavanjem" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 276). U Čevenguru nastupa stanje potpune neaktivnosti. Jedina zanimacija stanovnika radne su akcije (rus. subbotniki), čiji je cilj „dobrovoljno uništavanje buržoaske baštine" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 214) – s vremena na vrijeme prisvajaju kuće i vrtove „kako bi živjeli u drugarskoj skučenosti" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 204).

Buđenje svijesti o nužnosti rada povezano je s likom Gopnera, jedinog čovjeka u Čevenguru kojeg zanima materijalna strana komunizma. Kada Gopner primijeti da je život u gradu nemiran i da ne postoji nikakav zanat, odgovaraju mu da „svi imaju jedno zanimanje – dušu, a život je zauzeo mjesto zanata" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 320). On duboko suosjeća s bolesnim Jakovom Tityčem, koji vapi: „Vrijeme je da u Čevenguru započnemo s radom i zanatima!" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 324). Uređaj koji Gopner gradi za pripremu tople hrane za Tityča fascinantan je zbog svoje groteskne konstrukcije. Riječ je o drvenoj pumpi, koju pokreće vjetrenjača, s kojom je moguće proizvesti iskre za paljenje vatre.[9] Osim toga, Gopner je popravljao izbrazdani krov kovačnice u kojoj živi Tityč: „Prvi put pod komunizmom, u Čevenguru se oglasio čekić, a osim sunca počeo je raditi i čovjek" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 343). Na koncu, on gradi staklenik za bolesnika kako bi mogao uživati u pogledu na cvijeće. U međuvremenu, radni život u Čevenguru uzima maha. Saša Dvanov predlaže izgradnju nasipa uz suho korito radi umjetnog navodnjavanja. [10] Za proizvodnju brašna za Tityča izrađuje se mlinski kamen, gradi se kula od gline i slame, na

kojoj se pali krijes za ljude koji lutaju stepama, i počinju raditi na konstrukciji za pretvaranje sunčeve svjetlosti u struju.

Valja se pozabaviti problemom električne energije, kojoj, kao što znamo, Platonov pridaje iznimnu važnost (Kaminskij). Članak Platonova iz 1921. naslovljen je Zlatno doba, stvoreno od električne energije (Zolotoj vek, sdelannyj iz èlektričestva) (objavljen u knjizi: Antonova 545-47). U knjižici Elektrifikacija (Èlektrifikacija, 1921.) Platonov piše: „Elektrifikacija svijeta je korak prema buđenju iz radnog sna – početku oslobađanja rada, prijenosa proizvodnje na stroj, početak istinski novog, neočekivanog oblika života" (Platonov, Sočinenija. Naučnoe izdanie. Tom 1. 142). Imamo li na umu da je Platonov želio prikazati početak komunističkog društva u Čevenguru, tada odsustvo električne energije, koja okončava „svaku vrstu zanatskog rada" (Platonov, Sočinenija. Naučnoe izdanie. Tom 1. 138) i označava „ostvarivanje komunizma u materiji" (Platonov, Sočinenija. Naučnoe izdanie. Tom 1. 142) treba smatrati fatalnim nedostatkom. Uostalom, junak pripovijetke Markun iz 1920. uspio je izgraditi primitivan elektromotor za pumpu. Štoviše, ispada da je ideja o „pretvaranju sunčeve svjetlosti u električnu energiju" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 379) bespomoćno naivna s obzirom na činjenicu da je čevengursko sunce već počelo gubiti svoju korisnu snagu.

Opis čudnih „uspjeha" čevengurskog rada dostiže svoj vrhunac u nabrajanju različitih proizvoda, čiju je uporabnu vrijednost teško utvrditi: „drveni kotač veličine po dva hvata poprijeko, željezna dugmad, glineni spomenici koji na vrlo vjeran način prikazuju voljene drugove, pa tako i Dvanova, samorotirajući stroj izrađen od pokvarenih budilica, samozagrijavajuća pećnica, ispunjena svim pokrivačima i jastucima Čevengura, u kojoj se istovremeno mogla privremeno zagrijati samo jedna osoba, ona koja je najviše ozebla (Platonov, Sobranie. Tom 3. 380). Naposljetku, izumit će drveni kotač s kojeg, u slučaju prijetnje Čevenguru, u nedostatku projektila, „možete baciti cigle, kamenje, smeće" na neprijatelja" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 393).

Koji je smisao povijesti apsurdnog čevengurskog obrta? Kako bismo pronašli odgovor na ovo pitanje, predlažemo proširenje konteksta za razmatranje ovog problema tako da usporedimo postapokalipsu Čevengura s prvim dijelom romana, koji je zasebno objavljen pod naslovom Podrijetlo majstora (Proishoždenie mastera). Središnja figura ovog dijela romana jest majstor Zahar Pavlovič, u čijoj je kući odrastao Saša Dvanov. Njegovi neobični proizvodi podsjećaju na

proizvode čevengurskih majstora. Zahar Pavlovič također proizvodi „nepotrebne stvari: kule žica, brodove iz komada krovnog željeza …" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 11) i izrađuje „sve što je ranije proizvodio od metala" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 13) – drvene satove, tanjure od hrastovine ili „puni komplet poljoprivrednih strojeva, alata, instrumenata i svakodnevnih aparata – sve u potpunosti od drveta" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 14). Iako nema nikakve veze s glazbom, on preuzima posao ugađanja klavira i popravljanja zidnih satova, a zapravo je zainteresiran samo za dizajn mehanizma tih proizvoda. S vremenom je naučio kako izraditi mnoge predmete, ako mu je pri ruci odgovarajući materijal. Budući da ne može živjeti bez obrta, ne opterećuje ga svijest o uzaludnosti vlastita rada.

Na prvi pogled, sličnost između proizvoda Zahara Pavloviča i finalnih proizvoda čevengurskih obrta može biti uvjerljiva. Međutim, oni imaju drugačiju, čak i sasvim suprotnu funkciju. Kako bi se to primijetilo, potrebno je obratiti pažnju na daljnji razvoj radnog života Zahara Pavloviča. Duboku promjenu u njegovom životu predstavlja upoznavanje sa željeznicom![11] Kada je dobio priliku da radi u željezničkom skladištu, „nije unaprijed vjerovao da će ići raditi kod lokomotiva – kako će sada tamo nakon izrađivanja drvenih tanjura!" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 23)![12] Ne samo da se zainteresirao za željeznicu, već je i pun ljubavi prema parnoj lokomotivi. „Strojevi su za njega bili ljudi i stalno su u njemu budili osjećaje, misli i želje" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 41). U opsežnom dijalogu s lokomotivom, Zahar Pavlovič zabrinut je jer nepoznati posjetitelji mogu lokomotivu tretirati bezobzirno i oštetiti je.

U usporedbi Zahara Pavloviča i njegova odgojitelja, majstora mentora koji mu usađuje ljubav prema stroju, Platonov se dotiče teme „dvije vrste rada, poljoprivredne i proleterske" (Kornienko 486). Zahar Pavlovič tipičan je predstavnik primitivnog i neorganiziranog rada i odgovarajućeg seljačkog mentaliteta. Nije slučajno da je od svih seoskih stvari posebno volio „opanke i potkove, a od uređaja – bunare" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 19). No unatoč činjenici da njegovi proizvodi predstavljaju duh zaostale „drvene Rusije", Zahar Pavlovič nije prikazan s omalovažavanjem, već, naprotiv, posjeduje i pozitivne osobine. Vrlo je vješt i znatiželjan oko funkcioniranja mehanizama različitih uređaja. Stoga je njegov prelazak na modernu tehnologiju bio prilično prirodan: „Zaharu Pavloviču otvorio se novi svijet – tako odavna voljen, kao da je uvijek poznat – i odlučio se zauvijek u njemu zadržati" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 26). Ravnodušnost ostarjelog Zahara Pavloviča

prema strojevima stoga ne treba tumačiti kao potpuno odbacivanje strojeva, nego kao činjenicu njegova privatnog života. Osim toga, pojavom Saše Dvanova na sceni odvija se određeno izmještanje središta gravitacije. Dvanov nije zadovoljen „otkrićem tajne stroja", već je zainteresiran za „druge aktivne i žive predmete. On ih je radije želio osjetiti, doživjeti njihov život, nego spoznati" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 54).

Za razliku od Zahara Pavloviča, glavni strojovođa, koji gaji nježne osjećaje prema stroju kao prema ženi i ljubomorno čuva parne lokomotive od neznanaca, predstavnik je proleterskog rada i svjetonazora. Njegov strog, čak i nepristojan odnos prema gorljivom, ali neiskusnom Zaharu Pavloviču objašnjava se ljubavlju prema stroju i strahom da će njegov učenik s njim loše postupati, budući da nema dovoljno znanja. Kao predstavnik „ortodoksne" proleterske perspektive, strojovođa idealizira junački rad, smatrajući ga osnovom i jedinom svrhom ljudskog života – misli koje se mogu pronaći u Platonovljevom novinarstvu ranih 1920-ih. (Platonov, Sočinenija. Naučnoe izdanie. Tom 1. 40-122). Tek nakon pojave državnog projekta elektrifikacije (GOÈLRO), koji je Platonov dočekao s velikim entuzijazmom, zainteresirao se za ideju oslobađanja čovjeka od tlačiteljskog rada. Za glavnog strojovođu bez ispravnog odnosa prema radu svijet propada. On je uvjeren da „kada želja za vožnjom stroja nestane u radniku, kada rad zbog svoje nesvjesne besplatne prirode postane monetarna potreba, tada će nastupiti kraj svijeta, čak i gore od toga: nakon smrti posljednjeg majstora, posljednji nitkovi će oživjeti kako bi proždrli sunčeve biljke i pokvarili rad majstora" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 51). Proždiranje sunčevih biljaka i kvarenje radova majstora, usput rečeno, karakteristično je za Čevengur.

Oba junaka, Zahar Pavlovič i strojovođa, posjeduju zasebne karakterne osobine, no neovisno o tome, kao što je to čest slučaj kod Platonova, prisutna je i alegorijska dimenzija. Odnos učitelja i učenika odražava proces prijelaza s poljoprivrednog na proleterski rad. Složen odnos između seljačkog života i suvremene tehnologije jedna je od temeljnih tema Platonovljeva stvaralaštva. U predgovoru zbirke pjesama Plava dubina (Golubaja glubina, 1922.) čitamo: „Između čička, prosjaka, poljske pjesme i struje, lokomotive i trube koji su tresli zemljom – postoji veza, srodstvo, oba imaju isti madež. Kakvo – još uvijek ne znam, ali znam da će jadni orač sutra sjesti na peteroosovinsku lokomotivu i baratati upravljačem, poput kakvog gospodara, da će biti

neprepoznatljiv. Rast trave i parni vrtlog zahtijevaju iste mehaničare" (Platonov Sobranie sočinenij v treh tomah. Tom 3. 488).

Zahar Pavlovič prihvaća stajalište svog proleterskog učitelja. O tome svjedoči činjenica da netaknuta priroda, poput zvijeri i drveta, ne pobuđuje u njemu interes i čak mu se čini mrtvom: „Bilo koji proizvodi, posebice oni od metala, suprotno od očekivanog, činili su se živima i po svojoj strukturi i snazi činili su se zanimljivijima i zagonetnijima od čovjeka" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 44). Bliska mu je misao mentora: „U radu svaki čovjek nadmašuje sebe – izrađuje proizvode koji su bolji i trajniji od svakodnevne vrijednosti" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 44). Odakle dolaze te neobične misli o mrtvoj prirodi i oživljenim rezultatima ljudskog rada? Čini nam se da su ukorijenjeni u kultu stroja, koji je karakterističan za proletersko promišljanje tog razdoblja. U zbirci Umjetnost i proizvodnja (Iskusstvo i proizvodstvo) čitamo: „Na stroj se stoga mora naučiti gledati ne kao nešto mrtvo i mehaničko, već kao oživljeno, organsko i živo. Čak i više od toga, moderni strojevi višestruko su živahniji od ljudi koji su ih izgradili. U stroju se ostvaruje neprekidni početak; … dok je pojedinačni suvremeni čovjek vrlo ograničeno biće, stroj je mnogo impresivnija, savršenija i svrsishodnija sila" (Toporkov 31). Zahar Pavlovič ponavlja osnovne misli koje se izlažu u spomenutom članku – oživljenje stroja i ideju da čovjek stvara tehnološki svijet koji nadilazi njegovu ograničenu egzistenciju.

No vratimo se apokaliptičnom Čevenguru. Sada postaje jasno zašto je prividna sličnost čevengurskog rada i zanata Zahara Pavloviča neodrživa. Put Zahara Pavloviča od drvene tave prema radu s lokomotivom reprezentira u obliku uzlazne linije prijelaz od seljačke, domaće proizvodnje prema proleterskom radu. Njegove smiješne rukotvorine, vještina i duboka privrženost radu koji čine smisao njegovog života lišeni su najmanje poštede i prikazani s dubokim suosjećanjem. Nasuprot tome, zakašnjelo pojavljivanje primitivnog zanata najavljuje propadanje čevengurske komune. Ovdje se rad pojavljuje u tragikomičnom svjetlu kao jadan, djetinje nemoćan i nespretan pokušaj osiguravanja materijalne osnove čevengurskog komunizma. Patnje bolesnog i usamljenog Jakova Tityča zbog toga se ne smanjuju. Proizvodi od gline – glinena kula i glineni spomenici svjedoče tek o uzaludnosti napora Čevenguraca, budući da je kod Platonova glina simbol neplodnosti (Gjunter, Po obe storony utopii, 130-31). Isto vrijedi i za alegorijsko promišljanje o napuštenom vrtu revolucije. Tamo čitamo da vrtlari koji se ne snalaze u socijalizmu, čupaju

korisne biljke i siju travke birokratizma, za čiju kultivaciju nije potreban rad ni strpljenje: „Nakon razorenog vrta revolucije po njegovim poljanama sadili su samoniklu travu, kako bi nahranili sve bez agonije rada. Doista, Serbinov je primijetio da malo ljudi radi jer ih je trava hranila besplatno. I to će dugo trajati, sve dok trava ne pojede svu zemlju i ljudi ne ostanu na glini i kamenu ili dok odmorni vrtlari ponovno ne urede hladan vrt na isušenoj i oskudnoj zemlji" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 357). Čini nam se da te misli nisu lišene istine, neovisno o tome što su proizvod Serbinova mračnog i ironijskog uma. Podsjećaju na „večernje" misli Saše Dvanova: „U toj Rusiji, gdje je živio i hodao Dvanov, bilo je pusto i iznemoglo: revolucija je prošla, njen urod je skupljen" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 319).

Dvanovu se čini da život u Čevenguru ne postaje bolji: „ovdje ljudi žive, ne možeš ih sabrati, dok se sami ne saberu. Nekada sam zamišljao revoluciju kao lokomotivu, a sada vidim da ona to nije" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 334-35). Ove riječi, koje sadrže ponižavajuću presudu o čevengurskom „gospodarstvu" i radu, čine se poput odgovora na isključivo pozitivnu ulogu lokomotive u Platonovljevu stvaralaštvu. Gledajući na plakat „Sovjetski transport je put za lokomotivu povijesti", Dvanov zamišlja „dobru lokomotivu sa zvijezdom sprijeda, koja prazna putuje tračnicama u nepoznato; bezveznjaci voze istrošene lokomotive, a ne lokomotive povijesti; plakat se nije ticao onih koji se sada kreću" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 103-04). Ovdje je riječ o otvorenoj, iako nepoznatoj, budućnosti revolucije. Na kraju Čevengura Dvanovljeva perspektiva drastično se promijenila – očito je postao svjestan kamo ide lokomotiva revolucije. Još u pripovijetki Skriveni čovjek (Sokrovennyj čelovek (1927), čija se radnja odvija u doba Građanskog rata, procjena lokomotive revolucije zvuči više optimistično: „povijest je te godine jurila, poput lokomotive, vukući za sobom svjetski teret siromaštva, očaja i skromnu zaostalost" (Platonov, Sočinenija. Naučnoe izdanie. Tom 2. 168). Poznata je uloga koju je lokomotiva odigrala u Platonovljevu životu. U pismu iz 1919. godine Platonov piše supruzi: „Fraza da je revolucija lokomotiva povijesti pretvorila se u neobičan i dobar osjećaj: prisjećajući se te fraze, svesrdno sam radio na lokomotivi. … Kasnije su riječi o revoluciji lokomotivi za mene pretvorile lokomotivu u osjećaj revolucije" (Langerak 21). Nije slučajno da je mladi Saša Dvanov, književni dvojnik autora, „zamišljao sebe kao lokomotivu i glasao se poput lokomotive u pokretu" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 54). Dok je put Zahara Pavloviča od seljačkog zanatlije do rada na lokomotivi prikazan

blagonaklono, u postapokaliptičnom Čevenguru opisuje se obrnuti proces regresije, koji leži u temelju sarkastične formule „komunizam i natrag" (Platonov, Sobranie. Tom 3. 210, 340). O konačnoj devalvaciji lokomotive revolucije svjedoči citat iz eseja Če-Če-O (1928). Ovdje se u obliku ostvarene metafore prikazuje bukvalno „uništavanje" ovog koncepta. Riječ je o birokratizmu koji toliko čvrsto pritišće kotače revolucije „da će se do socijalizma doći malo kasnije od trenutka kada lokomotiva koja vodi povijest izgori od prisilnog rada – da vuče vlak kojem birokratsko odugovlačenje neprekidno pritišće kočnice" (Platonov, Sobranie. Tom 1. 202).

Ako se raskine veza između lokomotive i revolucije, to će značiti da je revolucija u Čevenguru bila uzaludna. U postapokaliptičnom Čevenguru rad se razvija na temelju altruizma, budući da je nadahnut željom da se pomogne bolesnom čovjeku. No ovi kolebljivi počeci ubrzo se zaustavljaju i propadaju, poprimajući pritom groteskne oblike. Čevengurski komunizam ne ostvaruje se, već ostaje bespomoćan san, zasnovan na drugarskoj bliskosti. Uništavanje obrta i zanata ilustrira katastrofalno samouništenje čevengurskog raja. Povratni put iz Tisućljetnog carstva u povijest dovodi do stanja koje se čini gorim od hilijastičkog prekida.

S ruskoga preveo: Zoran Tihomirović

Bibliografija

Antonova, Elena. Voronežskij period žizni i tvorčestva A. P. Platonova: Biografija, tekstologija, poètika. IMLI RAN, 2016.

Bethea, David. M. The Shape of Apocalypse in Modern Russian Fiction. Princeton University Press, 1989.

Brendler, Gerhard. Das Täuferreich in Münster 1534/35. Deutscher Verlag der Wissenschaften VEB, 1966.

Bulgakov, Sergej. Dva grada. Issledovanija o prirode obščestvennyh idealov. Izdatel'stvo Olega Abyško, 1997.

Cohn, Norman. Das neue irdische Paradies. Rowohlts Enzyklopadie, 1988.

Čubarov, Igor'. Kollektivnaja čuvstvennost'. Teorii i praktiki levogo avangarda. Izd. Dom Vysšej školy èkonomiki, 2016.

Dužina, Natal'ja. Putevoditel' po povesti A. P. Platonova „Kotlovan". Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 2010.

Gončarov, Ivan Aleksandrovič. Sobranie sočinenij. Tom 4. Hudožestvennaja literatura, 1953.

Grigor'eva, Nadežda. „Svobodnoe vremja vs. konec vremeni v tvorčestve Andreja Platonova (na materiale romanov Kotlovan i Čevengur)." Die Welt der Slaven, vol. 63, no. 1, 2018, str. 145-59.

Gjunter, Hans. Po obe storony utopii. Konteksty tvorčestva A. Platonova. Novoe literaturnoe obozrenie, 2012.

Gjunter, Hans. „Toska po voploščeniju istiny v Kotlovane i naturfilosofskaja mysl'." Strana filologov: problema tekstologii i istorii literatury, priredili M. V. Bogomolovoj i dr, IMLI RAN, 2014, str. 221-29.

Jablokov, Evgenij. „Homo Creator – Homo Faber – Homo Spectator (Tema „masterstva" u A. Platonova i M. Bulgakova)." Russian Literature, vol. 46, no. 2, 1999, str. 185-205.

Kalivoda, Robert i Alexander Kolesnyk, ur. Das hussitische Denken im Lichte seiner Quellen. Akademie-Verlag, 1969.

Kaminskij, Konstantin. Der Elektrifizierungsroman Andrej Platonovs. Böhlau Verlag, 2016.

Kasatkina, E. „'Prekraščenie večnosti vremeni', ili Strašnyj Sud v kotlovane (apokaliptičeskaja tema v povesti Kotlovan)". „Strana filosofov" Andreja Platonova: problemy tvorčestva. 2. izd., priredili M. V. Bogomolova i E. A. Rožencva, Nasledie, 1995, str. 181-97.

Kautskij, Karl. Predšestvenniki novejšego socializma. Čast' pervaja. Ot Platona do anabaptistov. URSS, 1919.

Kornienko, Natal'ja. „Čevengurskie mečtanija o „novom čeloveke" v stat'jah Platonova 1920-h gg." „Strana filosofov" Andreja Platonova: problemy tvorčestva. 6. izd., priredili V. Varava i S. A. Nikol'skij, Izdatel'skij dom VGU, 2005, str. 483-518.

Langerak, Tomas. Andrej Platonov. Materialy dlja biografii 1899-1929 gg. Pegasus, 1995.

List, Günther. Chiliastische Utopie und radikale Reformation. Die Erneuerung der Idee vom Tausendjährigen Reich im 16. Jahrhundert. Fink, 1973.

Machilek, Franz. „Heilserwartung und Revolution der Taboriten 1419/21". Festiva Laux. Studien zum mittelalterlichen Geistesleben, priredili K. Schnith, Salesianische Offizin, 1966, str. 67-94.

Malevič, Kazimir. Sobranie sočinenij v pjati tomah. Tom 5. Gileja, 2004.

Nagel, Alexander Kenneth. „Ordnung im Chaos – Zur Systematik apokalyptischer Deutung." Apokalypse. Zur Soziologie und Geschichte religiöser Krisenrhetorik, priredili A. Nagel, B. Schipper, A. Weymann, Campus Verlag, 2008, str. 49-72.

Platonov, Andrej. „...ja prožil žizn'". Pis'ma. [1920-1950 gg.]. FTM, 2014.

Platonov, Andrej. Sobranie. Tom. 4. Vremja, 2010.

Platonov, Andrej. Sobranie. Tom 3. Vremja, 2009.

Platonov, Andrej. Sobranie sočinenij v treh tomah. Tom 3. Sovetskaja kniga, 1985.

Platonov, Andrej. Sočinenija. Naučnoe izdanie. Tom 1. 1918-1927. Knjiga 2. IMLI RAN, 2004.

Platonov, Andrej. Sočinenija. Naučnoe izdanie. Tom 2. IMLI RAN, 2016.

Rammstedt, Otthein. Sekte und soziale Bewegung. Soziologische Aspekte der Täufer in Münster (1534/35). Westdt. Verlag, 1966.

Talmom, Yonina. „Pursuit of the Millenium: the Relation between Religion and Social Change." Archives Européennes de Sociologie, vol. 3, no. 2, 1962, str. 125-48.

Toporkov, Aleksej. „Forma tehničeskaja i forma hudožestvennaja". Iskusstvo i proizvodstvo. Sborniki Hudožestvenno-Proizvodstvennogo Soveta Otdela Izobrazitel'nyh Iskusstv Narkomprosa. Tom 1. IMLI RAN, 1921, str. 28-33.

Trimondi, Victor. Krieg der Religionen. Politik, Glaube und Terror im Zeichen der Apokalypse. Verlag Wilhelm Fink, 2006.

Varšavskij, Vladimir. „Čevengur" i „Novyj Grad". Novyj žurnal, knjiga 122, 1976, str. 193-213.

Vondung, Klaus. Die Apokalypse in Deutschland. DTV, 1988.

Vondung, Klaus. „Der Preis des Paradieses: Gewalt in Apokalypse und Utopie." Utopie und Apokalypse in der Moderne. Priredili R. Sorg i St. Würffel, Wilhelm Fink Verlag, 2010, str. 33-46.

Williams, R. C. “The Russian Revolution and the End of Time: 1900-1940.” Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, vol. 43, 1995, str. 364-401.

Witte, Georg. „Archaische Zukunftswesen. Andrej Platonovs Werkzeugmenschen”. Osteuropa Bd. 66. H. 8-10 (Utopie und Gewalt. Andrej Platonov: die Moderne schreiben), 2016, str. 217-33.

[1] Williams piše o revolucionarnom milenarizmu u Rusiji prve polovine 20. stoljeća: „Revolucija je poput pobune protiv vremena i njegovih ograničenja: nazadnosti, represije, patnje, smrti." (365)

[2] Navedeno prema izdanju: Biblija. Stari i Novi zavjet. Priredili J. Kaštelan i B. Duda. Preveli S. Grubišić, F. Gass i Lj. Rupčić, Kršćanska sadašnjost, 2001. (op. prev.)

[3] Za raspravu o dualizmu „čistih" i „nečistih" u hilijastičkim pokretima vidi Vondung (Die Apokalypse in Deutschland 277).

[4] Bethea (184) ukazuje na zvučnu sličnost engleskih riječi „revolution" (revolucija) i „revelation" (otkrivenje).

[5] Taborićani ili husiti; sljedbenici poučavanja kršćanskog reformatora Jana Husa (op. prev.).

[6] O tome svjedoče brojni povijesni dokumenti. Autor anonimnog husitskog traktata uvjeren je da zbog nepostojanja smrtnog grijeha, djeca u Carstvu Kristovom ne umiru (Kalivoda i Kolesnyk 287-88). O nauku taborićana 1419. – 1421. godine isto govori Franz Machilek (89). Zapadni flagelanti (rus. hlysty, mistična pravoslavna sekta), tijekom ritualnog slavlja na rukama su nosili mrtvo dijete u nadi da će uskrsnuti (Cohn 148).

[7] Pitanju rada u stvaralaštvu Platonova posvećena su istraživanja Evgenija Jablokova, Georga Wittea (2016.) i Nadežde Grigor'eve (2018.). U svom članku „Homo Creator – Homo Faber – Homo Spectator (Tema „majstorstva" u A. Platonova i M. Bulgakova)" Jablokov obraća pažnju na termin „homo faber" u filozofiji Henrija Bergsona i na antropološku ambivalentnost shvaćanja umijeća kod Platonova. Witte preispituje fenomenologiju arhaičnog shvaćanja oruđa i tehnološkog diskursa stroja, dok Grigor'eva ističe značenje lajtmotiva slobodnog vremena i dokolice u Čevenguru, na temelju rada Kazimira Maleviča Lijenost kao temeljna istina čovječanstva iz 1921. godine. Za razliku od spomenutih autora, u ovom radu usredotočujemo se na usporedbu uloge rada na kraju i početku Čevengura, tj. u „Nastanku majstora". Naša argumentacija temelji se na Platonovljevoj namjeri da u romanu prikaže složen i proturječan proces tranzicije države iz agrarne u industrijsku kulturu nakon revolucije.

[8] To podsjeća na stajališta stanovnika Oblomovke, koji su „odbacivali rad kao kaznu nametnutu našim precima i nisu ga mogli voljeti, i gdje god se moglo, uvijek su se izbavljivali od rada,

smatrajući to mogućim i neophodnim" (Gončarov 126). O istjerivanju čovjeka iz raja i radu kao prokletstvu govori i Kazimir Malevič u gore spomenutom tekstu (Malevič 181). Nepismeni Čevengurci po svemu sudeći nisu čitali Maleviča i nije im bila potrebna njegova ideološka podrška u vlastitom negativnom stavu prema radu. Čini nam se da je u očima samog Platonova, pristaše revolucije i inženjera, aktivnog sudionika u modernizaciji zaostale zemlje, pohvala lijenosti lišena bilo kakvog značenja. Međutim, Platonov je pozdravio uvođenje strojeva i električne energije jer su uvelike olakšavali iscrpljujući rad.

[9] Apsurdnost ove konstrukcije postaje jasna, ako usporedimo Čevengur s pripovijetkom Domovina električne energije (Rodina èlektričestva, 1926. ili 1939.). U njoj u selu Verčovka izrađuju pumpu od starog engleskog motociklističkog motora kako bi siromašnom selu pomogli u borbi protiv katastrofalne suše. Za razliku od ovog stroja, neobičan čevengurski stroj izrađen je samo kako bi se zapalila vatra za kuhanje juhe.

[10] Ovaj autobiografski detalj ukazuje na sličnost junaka s Platonovom, stručnjakom za melioraciju.

[11] U pripovijetci s autobiografskim crtama, U prekrasnom gnjevnom svijetu (Strojovođa Mal'cev – Mašinist Mal'cev), pripovijeda se o ushićenju junaka kod prvog susreta s lokomotivom: „stroj 'IS', tada jedinstven u našem teretnom voznom parku već na prvi pogled izaziva oduševljenje; mogao sam ju dugo gledati i u meni bi se probudila posebna radost – tako prekrasna, kao pri prvom čitanju Puškinovih stihova u djetinjstvu" (Platonov, Sobranie. Tom. 4., 560).

[12] Pri klasifikaciji strojeva u stvaralaštvu Platonova, Igor' Čubarov (240-41) razlikuje „strojeve-igračke" i modele „ispravnog", korisnog stroja.

Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License